

УДК: 327: 8 [061.1]

О. Коппель, д-р іст. наук, проф.,
О. Пархомчук, д-р політ. наук, проф.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

РЕЛІГІЙНИЙ ФАКТОР В СВІТОВІЙ ПОЛІТИЦІ

У статті визначені та проаналізовані теоретичні та практичні аспекти впливу релігії на світову політику. Піддано науковому аналізу десекуляризацію як історичний феномен повернення релігії в теорію і практику міжнародних відносин. Доведено, що релігія ніколи не зникала з суспільного життя, а на сучасному етапі вона активно реінтегрується в світову політику. Визначені основні функції релігійного фактору в світовій політиці. Особливу увагу приділено впливу окремих релігій, досліджено феномен "політичної релігії". Помітною тенденцією стала політизація ісламу та посилення впливу ісламського фактору на світову політику. Підкреслюється, що на сучасному етапі на світовій арені з'являються релігійні системи у вигляді системи транснаціональних зв'язків між державами, релігійними анклавами в кордонах інших держав, окремими групами і транснаціональними релігійними рухами, які встановлюються над національними кордонами, утворюючи додаткову транснаціональну систему взаємодій. Транснаціональні впливи здійснюються складними та різномірними засобами, формуючи як вертикальні ієрархічні лідерські моделі (католицька церква, російська православна церква), так і безлідерські моделі із складними мережевими структурами (ісламський проект).

Піддано науковому аналізу вплив релігійного фактору на зовнішню політику глобальних держав, зокрема США. Визначені специфічні особливості та функції нових адміністративних структур при державному департаменті США. Надано практичні рекомендації щодо можливостей використання такого досвіду Україною.

Ключові слова: світова політика, релігійний фактор, політична релігія, десекуляризація, релігійний дискурс, ісламизм.

Постановка проблеми. Дослідження заявленої проблематики актуальне передусім з огляду на глобальні зміни, які відбуваються в сучасному світі. Погляди на світову політику зазнають чималих змін, що в основному пов'язано з переглядом структури світополітичної системи з початку 90-х рр. ХХ століття. Виникнення нової міжнародно-політичної реальності призводить до того, що не тільки нові, але й традиційні суб'єкти – держави починають вступати у відносини одна з одною не тільки у зв'язку з взаємодіями між собою, але й з власних внутрішньополітичних проблем. Трансформація міжнародних відносин в світополітичній призводить до виникнення нового предмету дослідження – світової політики, як сфери неподільної взаємодії між суб'єктами міжнародних відносин як у зв'язку з їх діями відносно одна одної і рішення глобальних проблем, так і політики кожного з них по відношенню до власних внутрішніх проблем та ситуацій.

В умовах поступового розмивання кордонів між внутрішньою та зовнішньою політикою в дослідженні міжнародних відносин посилюється політична компонента. В ХХІ столітті релігія стає політичним явищем, міцно закріплюється в політичному дискурсі, з'являється на світовій арені у вигляді системи транснаціональних зв'язків між державами, транснаціональними релігійними рухами, окремими політичними рухами, у вигляді етнорелігійних конфліктів.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Оскільки важливою характеристикою розвитку сучасної епохи є десекуляризація, формується особливий пласт літератури, в якому цей процес розглядається в якості важливого планетарного мегатренду. Ці проблеми аналізують філософи та соціологи, зокрема П.Бергер, Д.Грейс, Т.Лукман, Д.Мартін, Ч.Тейлор, Ю.Хабермас та ін. У дослідженнях Х.А.Аграма, П.Горські, К.Лехмана, М.Олбрайт, Д. Рапопорта, С.Скотта, Дж.Снайдера, Р.Старка, П.Феррара, Ш.Хантера, Е.Хард, С.Хантінгтона та інших досліджується роль релігійного фактору в міжнародних відносинах, зокрема в контексті зміни природи міжнародних акторів. На особливу увагу заслуговує підхід до розгляду релігійних акторів в якості транснаціональних чи наднаціональних акторів світової політики в працях Х. Казанови, П.І. Касаткіна, В.В.Наумкіна, С. Х. Рудольфа.

Зростання ролі релігійного фактору найчастіше пов'язують з феноменом "ісламського відродження", якому присвячене широке коло досліджень. Основними напрямками вказаних досліджень є визначення впливу

ісламського фактору на міжнародну безпеку (Д.Еспозіто, Г.Фуллер, І. Лессер, Ф.Холлідей), дослідження діяльності окремих релігійних рухів під ісламськими гаслами (Д.Донахью, О.Рой та ін.) та аналіз вказаного явища в якості глобальної проблеми сучасності (Д.Джонсон, Д. Рапопорт, С.Семпсон та ін.). З методологічної точки зору таке аналітичне виокремлення припустиме і дає можливість визначити істотні риси і особливості цього феномену. Але такий підхід дещо спрощує аналіз впливу релігійного фактору на світову політику, не акцентуючи увагу на інші конфесії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Таким чином, незважаючи на наявність певних напрацювань в цій сфері, загалом можемо констатувати відсутність узагальнюючих публікацій, які б були повністю присвячені вивченню предмету нашої статті. Залишаються недостатньо дослідженими функції релігійного фактору в світовій політиці в межах міждисциплінарного синтезу міжнародно-політичної науки і релігієзнавства.

Формулювання цілей статті. Метою статті є визначення і аналіз теоретичних та практичних аспектів впливу релігійного фактору на світову політику.

Основні результати дослідження. Релігія являє собою складний духовний та суспільний феномен, що не тільки відображає віру людини в існування надприродного начала, визнання нематеріального світу, але й є засобом спілкування та зв'язку віруючої людини з надприродним. Релігію як складне системне явище автори з точки зору системного підходу розглядають як таке, якому властиві структурність та ієрархічність певним чином взаємопов'язаних елементів. Ця система складається з окремих підсистем – конкретних релігій, релігійних течій, напрямів, сект, кожна з яких посідає своє місце в структурі, характеризується своєю цілісністю, з якої в залежності від чинників як внутрішнього, так і зовнішнього характеру, зокрема міжнародної політичної ситуації, виокремлюються ті чи інші компоненти. Як зазначає А.В.Мітрофанова, багатозначність слова "релігія" значно ускладнює аналіз ролі релігійного фактору в світовій політиці, тому вона цілком доречно пропонує відрізнити "релігійний" і "конфесійний" фактор, оскільки під терміном "конфесія" розуміється організована релігія, що знаходить відображення в соціальних інститутах (церква у християн, система улемов у мусульман). Саме тому в якості фактору міжнародних відносин релігія виступає і як світоглядна система і як сукупність інститутів [1].

Під релігійним фактором у світовій політиці нами розуміється вплив на неї сукупності релігійних цінностей, які знаходяться в тісній та постійній взаємодії з конкретною історичною, політичною, економічною, соціокультурною практикою народів. Релігійний фактор завжди був характерним для будь-якої епохи, держави, міжнародної системи, різниця проявлялася лише в тій мірі, в якій він впливав на суспільне і політичне життя. Зростання його значення з останньої чверті XX століття актуалізує дослідження впливу релігійного фактору на світову політику.

Дослідження релігійної спадщини в міжнародних відносинах свідчить, що релігійні актори завжди в тому або іншому ступені діяли на міжнародній арені. На початковому етапі розвитку довестфальських міжнародних систем зовнішня політика будувалася майже поза зв'язком з конфесійною складовою. Супротивником завжди виступав найближчий сусід (в тому числі, етнічно чи конфесійно споріднений), в той час як союзником – сусід сусіда, теж незалежно від його конфесійної чи етнічної належності. Але поступово у довестфальських міжнародних системах складаються, а згодом отримують потужний розвиток раніше невідомі специфічні комплекси соціальних взаємодій – "держави і релігія", "держави і цивілізація", "держави і культура", які починають все більш значуще впливати на міжнародні відносини. Коли прибічники тієї чи іншої релігії починають розглядати прибічників іншої як ворогів, а не як сусідів, конфесійні розбіжності виступають в якості факторів політичного розмежування, а відносини між окремими конфесіями набувають політичного характеру.

На завершальному етапі розвитку взаємопов'язаних міжнародних систем (5 – 4 ст. до н.е. – до сер. 5 ст. н.е.) – так званих "епосі гігантів", в міжнародних відносинах починають домінувати великі державні утворення імперського типу, кожне з яких претендувало на власний глобальний проект світового устрою. Імперська влада знаходила опору в монотеїзмі, єдиній вірі. Виникає чотири культурних світи (Захід, ісламський світ, Індія та Далекий Схід), ознаками яких стали єдині сакральні тексти, єдина мова священного писання, єдиний шрифт, пов'язаний з естетикою пластичних мистецтв. Кожна з імперій об'єднувала та структурувала власну міжнародну систему. Релігійні спільноти зазвичай не пов'язували себе з конкретною територією, прагнучи до її безмежного поширення.

Але вже в пізньому Середньовіччі розпочинається період "територізації віросповідань" як передумови до подальшої "сакралізації" націй та територій. Християнський світ дедалі більшою мірою усвідомлював себе не тільки як релігійну громаду, а як політичну спільноту. В Західній Європі сильні позиції католицької церкви не перетворилися на політичну гегемонію папи. До початку XVI століття було в цілому завершено боротьбу між релігійною та світською владами на користь останньої. Безсумнівною перевагою Вестфальської моделі стало те, що вона не була побудована на ціннісних орієнтирах, зокрема на релігії. Це надало можливість в майбутньому на прийняття цієї моделі в якості глобальної. У релігійній своїй частині Вестфальський мир зрівняв у правах кальвіністів, католиків та лютеран Німеччини, узаконив секуляризацію церковних земель, проведену до 1624 р. Нагадаємо, що спочатку під секуляризацією (від лат. *saecularis* – світський) розумілися перехід церковних і монастирських земель у державну власність, тобто обернення церковної власності у світську, відмова від духовного звання та церковної посади і перехід до світського стану. Згодом зміст цього терміну розширився і під секуляризацією почало розумітись звільнення різних сфер суспільного життя від впливу релігії,

церкви, релігійних інститутів, тобто чітке розрізнення між релігійною та секулярною сферами. Держава формувала законодавчі рамки функціонування релігії, правового становища релігійних організацій, використовувала їх мобілізаційний потенціал у власних цілях. Релігія та її інститути зазвичай не виступали в якості суб'єктів політики. Взаємовідносини релігії та політики обмежувались проблемою взаємовідносин церкви та держави. Зрозуміло, що в поліконфесійних суспільствах релігійний фактор більш активно включався у політичний процес. В цьому плані стає очевидною ідеологічна підтримка конкретною конфесією позиції своєї держави чи титульної нації. Це, мабуть, стає однією з головних її функцій у міждержавних та міжрелігійних відносинах. Особливим фактором у регулюванні міжконфесійної ситуації у будь-якій країні чи регіоні стає власне діяльність церкви як соціально-політичного інституту. Релігія освячувала і захищала певні політичні порядки, приймала участь у легітимізації влади, виконуючи легітимізуючу, інтегруючу та комунікативну функції.

З XVIII-XIX століття в Європі прослідковувалась тенденція до зниження ролі релігійного фактору в міжнародних відносинах. На зміну релігії в якості всеохоплюючого світогляду приходять націоналізм, перетворюючись на особливу "релігію", яка хоча й не передбачала віру в надприродне, але надавала сакрального значення державі-нації та її символам [1].

Зростання значення релігійного фактору в міжнародних відносинах в останній чверті XX століття поставило під сумнів положення так званої "теорії політичної модернізації", розробленої представниками американської "соціології розвитку" Г.Елмондом, Дж.Коулменом, Д.Ростоу (середина 60-х рр. XX ст.), що виходила з неминучості всеохоплюючої секуляризації політичних структур в процесі здійснення модернізації. Під тиском подій представники "теорії політичної модернізації" змушені були визнати, що не всі країни підуть шляхом секуляризації, що пройшли Європа та США, що секуляризація не є необхідною умовою модернізації. Виникає історичний феномен десекуляризації як повернення релігії в теорію і практику міжнародних відносин [2, с. 82-83]. Відокремившись від держави, релігія починає виступати як самостійна і досить могутня політична сила в суспільстві, як новий, транснаціональний актор міжнародних відносин.

З 1970-х рр. дослідниками використовується термін "нове Середньовіччя" (neomedievalism) для означення феномену повернення релігійності до масової свідомості, посилаючись на працю М.Бердяєва "Нове Середньовіччя" (1924 р.), в якій він на підставі дослідження ритмічної зміни епох приходив до висновку щодо переходу від раціоналізму Нової історії до ірраціоналізму середньовічного типу [3, с.152].

В умовах кризи Вестфальської світополітичної моделі зростає значення релігійного фактору, що обумовлюється процесами глобалізації. Глобалізація з її нерівномірністю і неоднозначними наслідками призводить до зростання недержавної свідомості, надзвичайно актуалізує проблему цінностей, норм, ідей, ідеалів та ідентичностей – тобто саме тих проблем, які є центральними для релігії. Як і в епоху середньовіччя, територіальний чинник втрачає особливе значення, оскільки люди отримують можливість вступати в контакти одним з одним безпосередньо, не перетинаючи державних кордонів, а лояльність громадян належить не тільки державі, а транснаціональній релігійній спільноті. Таким чином, як зазначає Е.Хард (2017 р.), десекуляризація та "релігійне відродження" розглядаються як повернення до звичайного світопорядку [4]. Зростання "недержавної

свідомості" призводить фактично як до рівнозначності свідомості державної та релігійної, так і до підтримки людиною нових релігійних конфесій. Наслідком десекуляризації стає перегляд ролі релігійних акторів в міжнародних відносинах.

Тенденція до зростання ролі релігійного фактору в міжнародних відносинах найчастіше пов'язується з зростанням ролі ісламського чинника. Вважаємо вказаний підхід дещо звуженим, оскільки цю тенденцію варто розглядати в більш широкому контексті. В цьому плані можна погодитись з точкою зору українського дослідника В.Є. Єленського, який визначає серед чинників, що сприяли поверненню релігії на світову арену, не тільки події в ісламському світі, але й євангелічне пробудження, підйом глобального католицизму та неорелігійний бум [5]. До цього переліку слід додати і активізацію ролі російської православної церкви в сучасній світовій політиці, вплив конфуціанства, даосизму та буддизму на зовнішню політику КНР, зокрема на китайську концепцію "глобальної відповідальної держави", індуїзму, буддизму та джайнізму на зовнішню політику Індії, а також роль релігійного фактору в етноконфесійних конфліктах. Невипадково, кажучи про "зіткнення цивілізацій", С. Хантінгтон мав на увазі релігії, в числі яких він називає іслам, християнство та конфуціанство [6, с.412-430]. Таким чином, релігія стає політичним явищем, включаючись до кола політикозначущих факторів, в масовій свідомості сприймаючись як релігійна ідеологія або "політична релігія", тобто як особлива форма релігії, яка об'єднує масові політичні дії, передбачає використання релігії в політичних цілях, на відміну від використання політики в релігійних цілях [7]. Ця тенденція посилюється завдяки розвитку глобальних засобів масової комунікації. Зазвичай політичні релігії отримують особливі назви, які вказують як на зв'язок з релігією, так і на відмінності від неї (ісламізм, православизм, або "політичний іслам", "політичний індуїзм"), оскільки цей феномен, як вважає Д.Пайпс, має багато спільного з ідеологіями ХХ століття – марксизмом-ленінізмом та фашизмом [1].

Ціннісні орієнтири китайської цивілізації упродовж століть практично не змінювалися, і дотепер ґрунтуються на морально-етичному вченні конфуціанства [8, с.32, 100]. Контекст ієрархічності та централізованого політичного контролю був присутній у нарративах основних релігійно-світоглядних систем китайців – конфуціанства, даосизму і буддизму. В свідомості китайців китайська релігійна традиція по суті є єдиною, даосизм відображає духовне життя людини, конфуціанство – суспільне, а буддизм потойбічне. Традиційний китайський світовий порядок уявлявся як існування Центру світу – Піднебесної – Китаю, оточеного залежними державами. Традиційні цінності, уяви китайців про світ, місце та роль Китаю в світовій політиці і економіці виступають в якості фундаменту, який визначає його бачення нового міжнародного порядку. Частково вони спираються на традиції китаєцентризму, тобто уяву про те, що в світі існує єдина ідеальна держава – Китай, яка знаходиться у центрі Всесвіту. Китаєцентризм обґрунтував провідну роль Китаю в регіоні і в світі в цілому на протязі двох тисячоліть. Ієрархічність та політичний контроль є глибоко вкоріненими в стратегічний світогляд китайців. Китаєцентризм був породжений основоположними принципами конфуціанства, зокрема концепцією патерналізму, ієрархією відносин в родині та в общині. Ієрархічність китайського суспільства має зовнішньополітичний вимір. Китаєцентризму притаманні вертикальні зв'язки в міжнародних відносинах, від вищого до нижчого. Ця ієрархія була спроектована на систему взаємовідносин Китаю з зовнішнім світом. Аргументом цього є

ідея про те, що протягом більшої частини своєї історії Китай розцінював міжнародну систему, в якій він знаходився, як таку, що чекає його лідерства. До середини ХІХ століття китаєцентрична система була основою міжнародних відносин в Східній Азії, але згодом була зруйнована діями колоніальних держав. Така природа регіональної системи відрізнялася від Вестфальської світополітичної моделі, апробованої в Європі. Китай протягом більшої частини своєї історії не зустрічав рівноправної конкуренції, в той час як у Вестфальській Європі існувала інша традиція: держави-нації були формально рівні між собою, але практика доводила існування неформальної ієрархії.

Правління Мао Цзедуну в кінцевому випадку стало повторенням конфуціанської традиції в дзеркальному відображенні – проголошувався повний розрив з минулим, але продовжувалось використання багатьох традиційно китайських інститутів, включаючи імперський стиль правління. В період культурної революції революційна молодь знищувала історичні пам'ятки, спалювала старовинні книги, розкопала могили Конфуція та його нащадків. Але після правління Мао Китай стає однією з наймогутніших країн світу, однією з багатьох комуністичних країн, в якій політичні структури збереглися після краху комунізму в інших частинах світу. Через 40 років після смерті Мао його наступники знову представляють своє суспільство конфуціанським. В 2011 році пам'ятник Конфуцію встановили на площі Тяньаньмін біля мавзолею Мао.

Сучасна стратегічна культура Індії теж базується на цінностях традиційних індійських релігійно-філософських систем – передусім індуїзму, а також буддизму і джайнізму. Це, зокрема, "концепція єдиного світу", тобто сприйняття світу як цілісної єдиної родини, принцип "єдності у різноманітті", традиція толерантності, взаємоповаги та шанування ідей і поглядів інших, "теорія ненасилля" (доктрина ахімси). Віддаючи пріоритет мирним засобам у вирішенні конфліктних питань, війна в індійців традиційно вважалась останнім засобом у політиці, натомість високо цінувалося вміння жити в гармонії з сусідами, можливість використовувати здобутки інших і навчати їх власним цінностям.

Особливої уваги і більш детального дослідження потребує і т.з. "ісламський проект" або "ісламська альтернатива". Нагадаємо, що професійні сходознавці традиційно розглядали іслам як організуючий фактор в історії Сходу, ядро та мотивуючу силу ісламської цивілізації [9]. Ще наприкінці 70-х років ХХ століття в науковій літературі посилюється увага до ісламської проблематики. Це пояснювалось тим, що активізація "ісламського фактору" в суспільно-політичному житті країн Сходу виявилась повною несподіванкою і свідчила про те, що деякі теоретичні положення відносно ролі та місця релігійних традицій в країнах Сходу не витримали випробування часом. Тим самим дослідники були поставлені перед необхідністю вносити корективи як в свої ісламські концепції, так і в рекомендації для офіційних органів, які займаються безпосереднім проведенням зовнішньої політики. Прорахунки в політиці окремих країн були пов'язані з недооцінкою ролі "ісламського фактору", про що свідчили, зокрема, Ісламська революція в Ірані, реакція мусульманського світу на вторгнення радянських військ в Афганістан, Арабська весна, кризи навколо Іраку та Сирії та багато інших подій. Важливим етапом зміни сучасного світу стали події 11 вересня 2001 року, які символізували собою початок нової епохи зіткнення державних і транснаціональних інтересів. З точки зору Ф.Холлідея, ці події стали проявом "ісламського транснаціоналізму", який і раніше

існував в історії в різних формах та проявах і був реконструйований в XX столітті "в епоху масових міграцій та Інтернету" [10, с.215-219].

На сучасному етапі на користь глобальної ролі ісламу свідчить, зокрема, його детериторізація. Іслам виступає як організуючий фактор в історії Сходу, ядро та мотивуюча сила ісламської цивілізації, володіє підвищеною здатністю мобілізувати великі маси людей, на сучасному етапі є найбільш динамічною з усіх світових релігій.

Специфіка мусульманської релігії визначається тим, що з самого початку іслам формувався як державна релігія, і цей стан є для нього найбільш природним. Іслам являє собою всеохоплюючу релігію. На відміну від християнства, котре в різні періоди своєї історії контролювало в тій чи іншій мірі суспільне життя, але ніколи не витискувало повністю світської влади, іслам заповнював усі сфери мусульманського суспільства, визначав характер економічних відносин, форми політичної організації, соціальну структуру, культуру і побут віруючих. Духовне життя в мусульманських країнах не було під контролем ісламу, а просто проходило в його рамках, було ісламським по формі і по суті. Ісламська релігійна доктрина містить у собі не тільки релігійно-філософські і моральні принципи, але й приписи соціально-економічного і політичного характеру. Ідейні течії в ісламі найчастіше класифікують на традиціоналістські та реформаторські, в останніх виокремлюють модернізм та фундаменталізм. Важливою складовою ісламського фундаменталізму є поділ світу на "територію ісламу" та "територію війни", концепції халіфату, утворення єдиної ісламської держави та джихаду, принципи ісламської солідарності, тобто власні принципи побудови альтернативної моделі міжнародного порядку.

Це викликає необхідність наукового аналізу причин, суті, соціальної бази, політичної спрямованості та перспектив "ісламського відродження", під яким спочатку розумілося зростання політичної активності під гаслами ісламу як урядів мусульманських країн та міжнародних мусульманських організацій, так і опозиційних груп всередині країн. Згодом зміст цього терміну розширюється. Спостерігається тенденція до визначення ісламського світу в якості єдиного колективного транснаціонального суб'єкту міжнародних відносин [11, с.439].

Оскільки проблема "суб'єктності" ісламу в сучасній системі міжнародних відносин залишається дискусійною, існуючі підходи до неї узагальнюються наступним чином. В межах першого підходу ісламський світ розглядається в якості єдиного колективного суб'єкта, що передбачає наявність ще одного або декількох контракторів, зокрема Заходу (антитеза Захід-ісламський світ). Другий підхід виокремлює в якості самостійних акторів окремі держави та транснаціональні структури. Третій підхід розглядає іслам в якості транснаціонального політичного гравця і спирається на ідеї екстериторіальності ісламу і концепцію формування "транснаціональної ісламської умми" (О.Руа) – мусульманської спільноти, в якій не існує територіальних, міжетнічних чи міждержавних перепон [11, с.439-441].

На початку XXI століття релігія міцно закріплюється в політичному дискурсі держав, зокрема США, Російської Федерації, КНР та ін. Так, зокрема, в 2013 році при державному департаменті США було створено відділ релігії та глобальних справ (The Office of Religion and Global Affairs) на чолі з Ш.Кейсі. Державний секретар США в адміністрації президента Б.Обами Д.Керрі в статті "Релігія і дипломатія" пояснював це необхідністю врахування Вашингтоном релігійної динаміки і залучення релігійних акторів [12].

Нова республіканська адміністрація Д.Трампа теж демонструє значну увагу до релігійного фактору, про що, зокрема, свідчили візити президента США в центри світових релігій в травні 2017 року – в Саудівську Аравію, Ватикан та до Єрусалиму.

Правлячі кола Російської Федерації теж враховує зростання значення релігійного фактору в світовій політиці, активно просуваючи геополітичні проекти "православного світу" та "руського світу" [13].

Аналіз впливу релігійного фактору на світову політику дозволяє виявити та охарактеризувати деякі загальні тенденції. Це транснаціоналізація (Х. Казанова, С. Х. Рудольф, П.І. Касаткін, В.В.Наумкін), детериторізація (Х.Казанова, О.Рой) та децентралізація релігій [14].

Децентралізація релігій призводить до формування транснаціональних релігійних спільнот, появи нових релігійних рухів з якісно новими глобально організованими субкультурами, які не асоціюють себе з приналежністю до конкретної території, оскільки їх головною метою виступає реалізація певної мети в глобальному масштабі [15].

Наслідком детериторізації є зміна інтрарелігійного ландшафту та геополітики світових релігій, зростання кількості прихильників тих чи інших релігій на як на Сході, так і на Заході. Зокрема, християнство втрачає свої "західні" риси і знаходить все більше прихильників на Сході (до 2050 року більшість християн будуть з країн "третього світу"), відбувається детериторізація ісламу, збільшення кількості його прихильників на Заході, в країнах Європи.

Детериторізація тісно пов'язана з транснаціоналізацією, яка характеризується зростанням ролі транснаціональних акторів, спроможних діяти шляхом мобілізації релігійної ідентичності та використання релігійного фактору з метою реалізації власних інтересів. Кожна транснаціональна релігійна система складається з різномірних елементів – як держав, так і релігійних анклавів в кордонах інших держав і транснаціональних релігійних рухів. Транснаціональні впливи здійснюються складними та різномірними засобами, формуючи як вертикальні ієрархічні лідерські моделі (католицька церква, російська православна церква), так і безлідерські моделі із складними мережевими структурами (ісламський проект).

Висновки. Таким чином, вплив релігійного фактору на міжнародні відносини має перманентний характер, але на окремих історичних етапах проявляється з різною силою. Загальні тенденції впливу релігійного фактору на міжнародні відносини в контексті їх системної еволюції демонструють системну логіку чергування періодів його зростання і зменшення. В той же час історія свідчить, що, незважаючи на спільні закономірності динаміки ролі релігійного фактору, окремі конфесії впливали на міжнародні відносини по-різному і з різною інтенсивністю.

Десекуляризація як історичний феномен повернення релігії в теорію і практику міжнародних відносин здійснює значний вплив на світову політику, якісно змінюючи поняття релігії та недержавних акторів в міжнародно-політичних дослідженнях. Вплив релігійного фактору на світову політику відбувається у глобальному, регіональному, міждержавному, національному та транснаціональному вимірах. Релігія стає інструментом політичної мобілізації, чинником політичної ідентифікації і політичної каталізації.

Постає і потребує подальшої розробки і окремого дослідження питання стосовно інших проявів цього впливу, а саме євангелічного пробудження, підйому глобального католицизму, неорелігійного буму та активізації ролі російської православної церкви в сучасних

міжнародних відносинах, зокрема в контексті українсько-російських відносин, що сприятиме позиціонуванню України як держави, що має досвід міжконфесійного діалогу. В умовах зовнішньої агресії проти України ці дискусії виходять далеко за межі теоретичних розробок і обумовлені необхідністю збереження незалежної української держави і важливістю розв'язання конкретних завдань як її зовнішньої, так і внутрішньої політики.

Список використаних джерел

1. Митрофанова А.В. Религиозный фактор в мировой политике и проблема "цивилизаций" // Век глобализации. Вып.1, 2008. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.socionauki.ru/journal/articles/129831/>.
2. The Desecularization of the World. Resurgent religion and World Politics. Ed. Berger P.L. Washington, D.C., 1999. – 234 p.
3. В.В. Толкачев Религиозный фактор в современных международных отношениях. / Негосударственные участники мировой политики. Учеб. Пособие для вузов/ под ред. М.М.Лебедевой, М.В.Харкевича. – М. Аспект Пресс, 2013. – 208 с. С.151-162.
4. Hurd E.S. Narratives of de-secularization in international relations [Electronic resource] / Elizabeth Shakman Hurd. // Intellectual History Review. 2017. – N27. – Access mode: http://faculty.weas.northwestern.edu/~Elizabeth_Shakman_Hurd/publications_file_s/ Narratives%20of%20secularization%20in%20international%20relations.pdf
5. Еленский В.Е. Религия в глобальной политике: конец XX – начало XXI века. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.religiopolis.org/documents/3292-ve-elenskij-religija-v-globalnoj-politike-konets-hh-nachalo-hhi-vekov.html>.

6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций./ С.Хантингтон; Пер. с англ. Т.Велимеева, Ю.Новикова. – М.; ООО "Издательство АСТ", 2003. – 603 с.

7. van der Veer, P. Political Religion in the Twenty-first Century // International Order and the Future of World Politics / Ed by T. V. Paul, J. A. Hall. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – P. 311–327.

8. Киссинджер Генри: О Китае / Генри Киссинджер; перевод с английского В.Н.Верченко. – Москва: АСТ, 2014. – 635, [5] с.

9. Edward W.Said. Orientalism. 25th anniversary edition With a New Preface by the Author. \ Vintage Books. A Division of Random House. – New York, 2003. – 394 p.

10. Fred Halliday. The Middle East in International Relations. Power, Politics and Ideology. Cambridge University Press. – 374 p.

11. Наумкин В.В. Ислам как коллективный игрок// Современная мировая политика. Прикладной анализ / отв.ред. А.Д.Богатуров. – 2-е изд., испр. и доп. – М. Аспект Пресс, 2010. – 593 с. С.438-456.

12. Kerry, John. Religion and Diplomacy: Toward a better understanding of Religion and Global affairs. America, September 14, 2015. [Electronic resource] Kerry, John // America, September 14, 2015. – Access mode: <http://www.americamagazine.org/issue/religion-and-diplomacy>.

13. Касаткин П.И. Русская православная церковь как актор современной мировой политики. // Вестник МГИМО-Университета. 2010. №1. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:http://www.vestnic.mgimo.ru/files/15/16_kasatkin.pdf

14. Casanova, J. Globalizing Catholicism and the Return to a "Universal" Church // Transnational religion and fading states / Ed. by S. Rudolph, J. Piskatori. – Boulder (Co.): Westview, 1997. – 221 p.

15. Rapoport D. C. Some General Observation on Religion and Violence // Journal of Terrorism and Political Violence. 1991. Vol.3. No 3. P.118-139. Rapoport D.C.. Modern Terror: The Four Waves // Attacking Terrorism: Elements of a Grand Strategy. Ed. Cronin A., Ludes J. Washington, D.C., 2004. P. 46-73.

Надійшла до редколегії 03.04.17

O. Koppel, Doctor of History, Professor,
O. Parkhomchuk, Doctor of Political Sciences, Profesor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

RELIGIOUS FACTOR IN WORLD POLITICS

The article examines the nature and dynamics of the role of religion in world politics within the context of desecularization as megatrend of world politics. Desecularization in international relations appears as an historical phenomenon bringing religion in the theory and practice of international relations. Religion neither left politics and public life and now is reintegrated into world politics. Also in this research, characteristics are given to the narratives of desecularization in international relations. The influence of religious factor on the international relations is studied. In particular, it outlines its basic functions.

The activity of some religions as actors of world politics is considered. It also highlights the role of the religious systems which appears on the world scene in the form of transnational communications between states, separate groups, communities and political movements. These connections are established 'over' the state lines, creating an additional transnational system of interconnections.

The article explore how a religion factor is shaping US foreign religious policy and practice, specific aspects of contemporary US foreign policy, the new US religion bureaucracy in the Department of State.

Special attention is drawn to the politicization of Islam and the rise of Islamic fundamentalism, to the role of radical Islamism.

As a result, some recommendations are provided in order to improve the efficiency of Ukraine's activity concerning the regulation of the interstate conflict with Russia.

Key words: world politics, religious factor, political religion, desecularization, religious discours, Islamism.

Е. Коппель, д-р ист. наук, проф.,
О. Пархомчук, д-р полит. наук, проф.
Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко, Киев, Украина

РЕЛИГИОЗНЫЙ ФАКТОР В МИРОВОЙ ПОЛИТИКЕ

В статье определены и проанализированы теоретические и практические аспекты влияния религии на мировую политику, десекюляризация как исторический феномен возвращения религии в теорию и практику международных отношений. Доказано, что религия никогда не исчезала из общественной жизни, а на современном этапе она активно реинтегрируется в мировую политику. Определены основные функции религиозного фактора в мировой политике. Особое внимание уделяется политизации ислама и влиянию исламского фактора на мировую политику. Подчеркивается, что на современном этапе на мировой арене появляются религиозные системы в виде системы транснациональных связей между государствами, религиозными анклавами в границах других государств, отдельными группами и транснациональными религиозными организациями, которые устанавливаются над национальными границами, создавая дополнительную транснациональную систему взаимодействий. Проанализировано влияние религиозного фактора на внешнюю политику глобальных держав, в частности США. Определены специфические особенности и функции новых административных структур при государственном департаменте США. Даны практические рекомендации относительно возможности использования такого опыта Украиной.

Ключевые слова: мировая политика, религиозный фактор, политическая религия, десекюляризация, религиозный дискурс, исламизм.